

BOĞAZIÇI ÜNİVERSİTESİ DERGİSİ

Beşeri Bilimler — Humanities

Vol. 7 — 1979

KİTAP ELEŞTİRİSİ — BOOK REVIEW

Amnon Cohen ve Bernard Lewis, **Population and Revenue in the Towns of Palestine in the Sixteenth Century** [Onaltıncı Yüzyılda Filistin Şehirlerinde Nüfus ve Devlet Gelirleri] (Princeton : Princeton Üniversitesi Yayınevi, 1978). xii + 199 ss., 15 levha tıpkıbasım.

İ. Metin Kunt*

Osmanlı nüfus ve toprak kayıtları (tahrir defterleri) üzerinde kırk yıl kadar önce başlayan çalışmalar gittikçe yoğunlaşarak sürdürülüyor. İmparatorluğun çeşitli Balkan, Anadolu ve Arap vilayetlerini kapsayan monografilere ek olarak şimdi de elimizde Amnon Cohen ve Bernard Lewis'in değerli bir katkıları bulunuyor.

Kitabın nüfus ve devlet gelirleri hakkındaki birinci bölümünde yazarlar önce Kudüs, Nablus, Safed ve Gazze tahrir defterlerinden oluşan kaynaklarını tanıtıyorlar. İmparatorluğun diğer bölgelerini kapsayan çalışmaları gözden geçirerek yazarlar üzerinde çalıştıkları defterleri genel Osmanlı bağlamı içinde ele alıyorlar.¹ Kaynakları ve içeriklerini tanıtan bu kısım, daha sonra "Nüfus" ve "Vergiler ile Devlet Gelirleri" üzerindeki incelemeleri tarihçi olmayan okuyucuların da rahatlıkla izlemesini sağlayacak açıklıkta.

Yazarların ele aldıkları onbeş tahrir defteri 1520'lerden 1590'lara kadar, her sancak için her devrede olmamakla beraber, altı değişik devrede onaltıncı yüzyılın hemen hepsini kapsıyor. Bu sayede yazarların onaltıncı yüzyıl boyunca nüfus ve devlet gelirlerindeki gelişmeleri, belirli şehirlerin belirli devrelerde gösterdikleri farklılaşmaları da göz önüne alarak oldukça yakından izlemeleri mümkün oluyor. Kitapta altı şehir incelenmektedir: Yukarıda adı geçen dört sancağın başşehirlerinin yanında Kudüs ve Gazze sancaklarında nahiye merkezi olan Hebron (Halil) ve Ramle de ele alınıyor. Genel olarak Cohen ve Lewis, bölgenin Osmanlı egemenliğine geçmesinden yüzyıl ortasına kadar nüfus kayıtlarında önemli bir artış buluyorlar. Yüzyılın ikinci yarısında bu genel eğilim tersine dönmüş, fakat sürekli bir düşüşe rağmen yüzyıl sonundaki toplam nüfus

* Tarih Doçenti, Beşeri Bilimler Bölümü, Boğaziçi Üniversitesi.

kayıtları Osmanlı fethindeki rakkamlardan üçte bir daha yüksek. Filistin şehirlerinde genel nüfus eğrisinin aşağı dönüşünün Braudel ve Barkan'ın Akdeniz çevresi üzerindeki bulguları ile uyumadığını kaydeden yazarlar bu nüfus azalmasını bölgede 1550'lerden sonra gelişen ekonomik durgunluğa bağlıyorlar. Bölgenin İstanbul'dan uzaklığı dolayısıyla ekonomik sıkıntılar merkeze yakın iç bölgelere göre yerel görevlilerce de halk üzerinde daha yoğun bir baskıya yol açmış.

Daha sonra yazarlar genel nüfus içindeki çeşitli azınlık gruplarını teker teker ele alarak bu gruplardan her biri için her şehirde değişik gelişmeleri saptıyorlar. Dinsel grupların yanı sıra tahrir defterleri Memlûk ordusunun bir kanadının kalıntıları olan **cundileri** de özel statülü ve sürekli bir grup olarak işlemiş. Şehir mahallelerinin yapısı üzerindeki incelemelerinde Cohen ve Lewis bu Filistin Osmanlı şehirlerinin, mahallelerin büyüklüğü ve çeşitli grupları bir arada içermesi bakımından daha önceki devirlerin müslüman şehir modellerinden ayrıldığını gözliyorlar. Yazarlar kitabın ikinci bölümünde işledikleri bilgileri incelemelerinin yanında özet olarak sunmuş olsalardı şehir nüfusunun çeşitli yönleri üzerindeki tartışmaları izlemek daha kolay olurdu. Hiç olmazsa Bölüm II'de her şehir için ayrı ayrı verilen toplamı bir tek tablo haline getirmek ve inceleme bölümünde vermek çok güç olmazdı herhalde. Zaten nüfus eğilimlerinin tartışması sadece yüzde hesaplarıyla sürdürüldüğünden okuyucu sık sık Bölüm II'de verilen rakkamlara başvurmak zorunda kalıyor.

Vergiler ve Devlet Gelirleri üzerindeki kısımda bu aksaklık giderilmiş, yazarlar şehir vergilerini incelerken Bölüm II'deki bilgiler bir dizi tablo halinde metne eklenmiş. Nüfus eğilimlerinde olduğu gibi vergi gelirlerinin de Osmanlı fethinden yüzyıl ortasına kadar hızla yükselmiş olduğu görülüyor. Daha sonra gelişme yönü değişik; nüfustaki düşüşün aksine vergi gelirleri artmağa devam ediyor. Fakat artış hızı çok daha yavaşlıyor, son otuz yıllık dönemde hiçbir şehirde % 10'u geçmiyor. Şehir vergilerinin sınıflandırılması ve tanımlanmasında yazarların engin bilgisi ve kaynaklara hâkimiyeti kendini gösteriyor. Bölüm II'de altı şehrin herbiri teker teker ele alınıyor, mahalleler ayrı ayrı belirleniyor, nüfus rakkamları tablolar halinde verildikten sonra vergi gelirleri de liste halinde sıralanıyor. Bu bölümde, kaynaklardan çıkardıkları bilgiler üzerindeki gözlemleri ve sundukları ek bilgiler de yazarların köklü kaynak araştırmalarını göz önüne koyuyor.

Sonuç bölümünde çeşitli bulgularını gözden geçirdikten sonra yazarlar, nüfus hareketleri üzerine daha ayrıntılı incelemeler, ya da mülk ve vakıfların durumu gibi, bu çalışmada ele alınmayan fakat ileride incelenmesi yararlı olacak konulara da işaret ediyorlar. Böylece okuyucular, şehir nüfusu ve vergileri konularının önemli yönleri üzerine doyurucu bir incelemenin ötesinde, şimdye kadar ortaya konulmamış fakat tahrir defterleri ve diğer Osmanlı kaynaklarına dayanarak çözümlenmesi mümkün sorunlar hakkında da fikir sahibi olabiliyor.

* * *

Profesör Lewis'in önsözünde belirttiği gibi elimizdeki çalışmanın başlangıcından tamamlanmasına kadar yirmibeş yıl geçmiş. Bu arada, Lewis'in 1950'de incelemeğe başladığı defterlere ek olarak yeni kaynaklar çıkmış ortaya. Sonradan bulunan defterleri Profesör Cohen ele almış, daha sonra yazarlar bulgularını birlikte yeniden incelemişler. Herhalde incelemenin bu kadar uzun sürmesinden ve ortak bir çalışma ürünü olmasından ötürü, kıtapta bazı uyumsuzluklar göze çarpıyor. Hazırlanmasındaki şartlar-

dan dolayı özellikle bu kitabın yayınlanmadan önce sıkıca bir gözden geçirilmesi gerekirken bunun yapılmadığı anlaşılıyor. Bariz baskı hatalarının (örnek : s. 13, Ramle yerine Ramla; s. 20, comparison yerine conparison; s. 12, sanjak of Safed yerine sanjaks of Safed; s. 99, n. 69 atlanmış) yanı sıra dizgicilerin aşına olmadığı Türkçe'ye mahsus bazı harflerin de katkısı olmuş hatalara : Göyünç ismi iki defa değişik hatalarla dizilmiş (s. 13, n. 43 ve s. 101, n. 72). Bazen gerekmeden kullanılan "ı" harfi (s. 25, n. 17; s. 49, n. 17), gerektiğinde kullanılmamış (s. 4, n. 6; s. 24, n. 15). Daha değişik hatalarda Hamidiye, Hamdiye olmuş (s. 103), dizinde ise Handiye'ye dönüşmüş. **Wakāle** terimi bazen **wikāle** (s. 95) bazen **vekāle** (s. 49, n. 17) oluyor. Resmî mi'ze bazen resmî ma'ze (s. 143) şekline giriyor. Haramayn-i şarîfayn ve harameyn-i şarîfeyn arasında kararsızlık göze çarpıyor (neden şerîfeyn değil?).

Kaynak referanslarında da tutarsızlık görülüyor. Örneğin, **Encyclopedia of Islam** referanslarında makale ismiyle beraber genellikle yazar ismi, cilt ve sahife numarası da verildiği halde bazen ikinci referans olmadan da bu öğelerden bazıları atlanmış (s. 17, n. 57; s. 18, n. 61). Kanunname referansları da bazen yetersiz. Sahife 49, n. 17 ve s. 62, n. 52'de bahsi geçen Gazze ve Nablus kanunnamelerinin nerede bulunduğu belirtilmemiş. Üstelik Gazze kanunnamesinden alınan kısım o kadar fazla kısaltılmış ki anlam çıkartmak güç. Tabii tanımlamalarda uyumsuzluk olması daha da önemli bir sorun. Örneğin **erbâb-ı vezâ'if** terimi inceleme bölümünde doğru olarak tanımlandığı halde (s. 73, n. 89) daha sonra gelir listelerinde verilen değişik tanım uygun değil (s. 97, n. 60). Bu gibi yan sorunların bahsini kapatmadan önce belirtelim ki Bölüm II'deki tablolarla defter tarihleri yanında defter numaraları da verilseydi, tıpkı basım altyazılarında da defter numaraları ile beraber tarihler de işaret edilseydi okuyucu sık sık s. 12'deki kullanılan tahrir defterleri listesine başvurmak zorunda kalmazdı (s. 4, n. 8 yanlış olarak bu listenin ss. 13-14'de olduğunu söylüyor).

* * *

Bütün bu küçük hatalar baskı sırasında daha dikkatli davranarak giderilebilirdi. Bunların ötesinde biri nüfus değeri gelirler konusunda iki yaklaşım ve yöntem sorunu da var. Nüfus konusunda defterlerde hane, din adamı ve sakatlar kategorilerinin yanında (bu kategorilerin son ikisi vergiden muaf) **mücerred** (bekâr) kategorisinin işlenmesi bir sorun oluşturuyor. Aşağıdaki örneklerde görüldüğü gibi mücerredlerin kayıtlarında tutarsızlık olduğu saptanabiliyor :

a. Çoğu defterde sadece müslüman mücerredler işlenmiş, diğer dinî grupların mücerredleri belirtilmemiş : Kudüs'te 1596-7 devresinde; Hebron'da 1538-9, 1562 ve 1596-7 devrelerinde; Gazze'de 1525-6, 1556-7 ve 1596-7 devrelerinde; Ramle'de 1548-9 devresi dışında bütün devrelerde; Nablus'ta 1596-7 devresinde; Safed'de 1525-6 devresinde bu durum saptanabiliyor.

b. Bazen mücerredler bütünüyle atlanmış : Kudüs'te 1525-6 devresinde (934 hane yanında sadece 2 mücerred işlenmiş); Hebron'da 1525-6 ve 1553-4 devrelerinde (977 hane yanında 1 mücerred).

c. Düzgün işlendiği hallerde mücerredlerin hanelere oranı 10 ya da 15'te 1 civarında. Fakat Nablus'ta 1596-7 devresinde bu oran çok düşük : 796 müslüman hanesine karşı 10 mücerred görülüyor. Diğer bazı durumlarda oran çok yüksek : Hebron'da 1538-9 devresinde 749 müslüman hanesinin yanında 227 mücerred; Safed'de 1555-6

devresinde 1.093 müslüman hanesine karşı 222 mücerred, 1567-8 devresinde 986 müslüman hanesinin yanında 306 mücerred kaydedilmiş. (Kudüs'te hıristiyanların arasında mücerredlerin işlendiği durumlarda oranın çok yüksek olması bu grup içinde çok sayıda keşişin bulunmasından dolayı).

d. Mücerredlerin işlenip işlenmemesi belli bir yöreye ya da belli bir devreye de rastlamıyor: 1525-6 devresinde mücerredler Kudüs ve Hebron'da işlenmediği halde Gazze, Ramle ve Safed'de işlenmiş; Hebron'da 1525-6 ve 1553-4 devrelerinde işlenmediği halde 1538-9, 1562 ve 1596-7 devrelerinde işlenmiş.

Mücerred kayıtlarındaki bu tutarsızlık o kadar bariz ki görmeden geçmek imkânsız. Mücerred sayıları Cohen ve Lewis'in nüfus hesaplarına nasıl yansımış? Okuyucu bu noktada aydınlatılmıyor; yazarların nüfus hesaplaması hakkında belirttikleri tek şey hane başına 6 çarpımını kullandıkları (ss. 14-5). Adı geçen şehirlerin nüfuslarının beş-altı bini geçmediğini söylemenin dışında (s. 19) yazarlar hiçbir rakkam kullanmıyorlar; incelemeleri bütünüyle yüzde hesaplarına dayanıyor. Altı çarpımıyla elde edilen hane nüfusuna defterlerde belirtilen mücerred rakkamlarını eklemekle mi yetindiler yazarlarımız? Acaba bazen ayrıca belirtilmeden de mücerredlerin defterlere kaydedildiği oluyor muydu? Öyleyse hane başına 6 çarpımıyla elde edilen nüfus sayısı olduğundan yüksek görünecektir. Yoksa tahrir defterlerini düzenleyenler bazen mücerredleri tamamen atladılar mı? Öyleyse nüfus hesapları olduğundan düşük çıkacaktır. Ya da belirli devrelerde belirli yörelerde ve topluluklarda bekâr sayısının çok düşük ya da çok yüksek olması belirli toplumsal nedenlere mi bağlanmalı? Acaba tahrirleri yürütenler, şehirli müslüman bekârlar zaten kişisel vergi ödemedikleri için mi mücerredlerin kaydında dikkatsiz davranmışlar? Halbuki müslüman bekârlar kişisel bir vergi olan cizye ödemekle yükümlü müslüman olmayan bekârlara göre daha dikkatle kaydedilmiş. Acaba kırsal yörelerdeki mücerredlerin kayıtları daha mı düzgün? Sözün kısası, şehirli mücerredlerin defterlere işlenmesi konusu o kadar çok soruya yol açıyor ki incelediğimiz kitapta bu sorundan söz edilmemesi okuyucuyu şaşırtıyor.²

İkinci yöntem sorunu, defterlerde iki ayrı şekilde işlenen şehir gelirlerinin tanımlanmasında ortaya çıkıyor. Bazı defterlerde belli bir şehirdeki bütün resmi gelirler topluca işleniyor ki bu durumda mesele yok. Örneğin 1553-4 tarihli ve 289 sayılı Kudüs defterinde şehrin bütün gelirleri bir arada kaydedilmiş; defterin bu bölümünü yazarlar Arap harfleriyle ek olarak sunmuşlar (ss. 183-7; ayrıca 5-6 sayılı levhalarda tıpkıbasını da veriliyor). Bu listede her gelir kaleminin yanına geliri kimin topladığı, yani gelirin sultan hassına mı, sancakbeyi hassına mı, yoksa bir vakfa mı ait olduğu not edilmiş. Öte yandan çoğu defterde bir şehrin bütün resmi gelirleri bir arada verilmektense gelir kalemleri bunları toplayan kişi ya da kurum adı altında kaydediliyor (7-9, 11-13, 15 sayılı tıpkıbasımlar). İmdi, Osmanlı il idaresi düzeninde şehir gelirleriyle yüksek toplamalı dirlikler arasında yakın bir uyuşma olduğunu biliyoruz. Şehir vergileri gibi bir ağızda yüksek gelir sağlayan kaynaklar havâss-ı humâyûna (sultan hassı) ya da diğer haslara katılıyordu; hem yüksek tutarlı dirlikleri yüksek gelirli kaynaklardan oluşturmak gelir toplamayı kolaylaştırdığından, hem de önemli yüksek gelir kaynaklarının yüksek rütbeli memurların idaresinde bulunmasını sağlamak için.³ Demek ki defterde belli bir şehrin gelirleri bir arada sıralanmışsa sultan ve bey haslarına bakarak şehir gelirlerinin listesini çıkarmak mümkün. Öte yandan haslara şehir dışı gelirler de katılıyordu. Örneğin göçebelere alınan vergiler hemen hemen daima sancakbeyi hasları için de bulunuyordu; konar-göçer aşiret vergilerini alan olarak küçük bir timara katmak

imkânsız olduğundan, bir de aşiretin karşısında sade bir timarlı sipahi değil de yüksek rütbeli bir görevli bulunsun diye. Üstelik şehir ve aşiret gelirleri yeterli düzeyde olmadığı hallerde haslar kapsamında bir sürü köyün de bulunduğu oluyor.

Cohen ve Lewis şehir gelirlerini haslar içindeki gelir kalemlerine bakarak kendileri çıkarmak zorunda kaldıklarında aslında şehir geliri sayılmaması gereken bir sürü kaynağı listelerine almışlar. Bazen hata defterlerin düzenleniş şeklinde. Örneğin defterlerde beyt ül-mâl ve bâd-ı hava gibi gelir kaynakları bazen şehirde mi şehir dışında mı toplandığına bakılmaksızın bir arada işleniyor (ss. 74-5, notlar 92-6).⁴ Bunun gibi, örneğin 1525-6 devresinde Safed'de bütün sancaktan toplanan hristiyan cizyesi ve manda resmi (resm-i cavâmis) topluca kaydedilmiş (s. 169, 31 ve 33 sayılı kalemler). Bu gibi durumlarda gelirin hangi bölümünün şehirlerden elde edildiği bilinmiyor. Öte yandan diğer bazı durumlarda yazarlar hesaba katmamaları gereken bazı gelir kaynaklarını listelerine almışlar. Genellikle göçebe aşiret vergilerinde bu durum göze çarpmıyor (Gazze, ss. 133-4, 22-6 sayılı kalemler; Nablus, s. 152, 15-9 sayılı kalemler). Göçebe vergilerinin şehir vergisi olmadığını hisseden yazarlar göçbelerin "şehir (ya da sancakbeyi) ile" olan ilişkilerinden söz ediyorlar (s. 18). Aşiret vergileri sancakbeyi hasasına katıldığından bunların arasında bir ilişki olduğu açık. Fakat bu durum şehir ve göçbeler arasında "gelişen bir ilişki" den söz etmek için yeterli bir kanıt sayılamaz; yoksa sancakbeyi bir sürü köyün de gelirlerini topluyordu. Sırf sultan hasası içinde sıralandıklarından dolayı sancağın çeşitli yörelerindeki dalyan gelirleri şehir gelirleri arasında sayılmış (ss. 67-8 ve 167-8, 19-22, 24 sayılı kalemler). Akka iskelesi gelirleri (s. 168, 22 sayılı kalem) de şehir geliri sayılabilir ama bunları Safed şehri gelirleri arasında saymak neden? Safed sancağının çeşitli yörelerinde tüccar kervanlarından toplanan bâcın (ss. 57, 165-7, 12-7 sayılı kalemler) ticari bir vergi olduğu kabul, fakat maksat bütün bir bölgenin ticaret yoğunluğunu ortaya çıkarmak değil de belirli şehirlerin gelirlerini saptamak olduğuna göre bunlar nasıl şehir gelirleri arasına alınabilir? Ya da bütünyle bölgede ticaretin boyutları saptanmak isteniyorsa o halde daha küçük dirlikler, hiç olmazsa zeametler içine alınmış diğer bâc gelirlerinin de bulunabileceği düşünülemez mi?

Bu şekilde şehir dışı gelirlerin şehir gelirleri arasına alınması şehir gelirlerini olduğundan yüksek göstermenin yanında incelemede de hatalara yol açıyor. Bir örnek olarak 1538-9 devresinde Nablus'u ele alalım (ss. 150-3). Yazarların sıraladığı gelirlerin toplamı benim hesabıma 148,416 akçeye ulaşıyor. Bu listeye beş aşiretin toplam 31.000 akçe eden vergileri (15-9 sayılı kalemler) ve Nablus şehrinin dışından toplanan 30.000 akçe tutarında bâd-ı hava, cürm ü cinayet (para cezaları) ve resm-i arûsâne (gelin akçesi) (23 sayılı kalem) dahil edilmiş. Genel toplamdan bu iki rakamı çıkarırsak şehrin gerçek gelirinin 148.416 akçe değil 87.416 akçe tuttuğu ortaya çıkıyor. 1538-9 devresini kapsayan defterde şehirde ve şehir dışında toplanan ceza resimleri daha sonraki defterlerde birlikte kaydediliyor, fakat aşiretler sonraki devrelerde yazarların listesinde artık görünmüyor (aşiretler başka bir sancağa mı göçmüşler, yoksa vergileri başka bir dirliğe mi katılmış?). Diğer bir deyişle, değişik dönemlerde Nablus şehrinin gelirlerini karşılaştırmak ve zaman içinde değişimi ortaya çıkarmak bakımından cezaların olmasa bile bu aşiret vergilerinin kesinlikle hesap dışı tutulması gerekirdi. Bunlar hesaba katıldığı için yazarlar Nablus'ta resmi gelirlerin diğer şehirlere göre çok daha yavaş, ancak % 10 civarında arttığı sonucuna varıyorlar (s. 45). Halbuki 1538-9 devresinde listeye alınan fakat daha sonraki devrelerde görülmeyen aşiret vergileri hesap dışı bırakılmış olsaydı Nablus'ta da resmi gelirlerin artış hızının bölgedeki genel eğilime uygun olduğu ortaya çıkacaktı.

* * *

Osmanlı nüfus ve gelir hesaplarının, tamamen daha değişik olan ondokuzuncu yüzyılı bir yana bırakırsak şimdiye kadar yalnız onaltıncı yüzyılı ele almış olması bir rastlantı değil. Yaklaşık olarak 1600 yılından sonra Osmanlı resmi belgelerinin niteliği değişiyor. Gerçi onyedinci ve onsekizinci yüzyıllarda da bazı tahrirler yapılmış (s. 5), fakat genellikle bir bölgenin fethinden sonra ve ancak bir defa hazırlanmış bu defterler. Onyedinci yüzyıl başından sonra merkezi yönetim daha fazla nakit gelirlere önem verdiği için sürekli olarak tutulan defterler de daha değişik nitelikteydi, örneğin nakit vergi birimlerini içeren avârizhane defterleri gibi. Osmanlı tarihçilerinin bu değişik kaynakları incelemek için yeni yöntemler geliştirmeleri gerekiyor. Bildiğim kadarı şimdiye kadar çok az araştırmacı yeni tip defterleri ele aldı; araştırmalarının sonuçları da daha yayınlanmadı. Bruce McGowan'ın çeşitli Balkan yörelerinin defterleri üzerinde yaptığı çalışmaların ve incelemelerin yayınlanması çok yararlı olacak. Onyedinci yüzyılda Bursa üzerine bir araştırma yapan Halm Gerber de şehir ve civarının nüfusunu avârizhane defterlerine dayanarak saptamağa çalıştı.⁵ Fakat bir yandan daha sonraki yüzyılların değişik tip kaynaklarına eğilmeye başlarken, Cohen ve Lewis'in kitabının ortaya koyduğu gibi, bir yandan da onbeşinci ve onaltıncı yüzyıl tahrir defterlerinin incelenmesinde daha tutarlı ve sağlam yöntemler kullanmamız gerektiği de unutulmamalı.

Ele aldığımız yöntem sorunlarına rağmen **Onaltıncı Yüzyılda Filistin Şehirlerinde Nüfus ve Devlet Gelirleri** Osmanlı toplumsal ve ekonomik tarihi araştırmalarına değerli bir katkı sayılmalı. Şehir yapısı ve nüfusu üzerine bilgileri ustaca aktaran bu kitap, şehir gelirlerinin tanıtılması ve bölgedeki toplumsal ve ekonomik gelişmelerin incelenmesi bakımından sadece Osmanlı tarihçilerinin değil onaltıncı yüzyılda Akdeniz çevresiyle ilgilenen bütün tarihçilerin yararlanacağı bir çalışmadır.

NOTLAR

- 1 Yazarların kitabı hazırlamalarından sonra -- önsözleri 1975 tarihli -- tahrir defterleri üzerine başka çalışmalar da yayınlandı: Örneğin İsmet Miroğlu, **Bayburt Sancağı** (İstanbul 1975). Konusu bakımından elimizdeki kitaba daha yakın başka bir çalışma Heath W. Lowry'nin "Tahrir Registers as a Source of Urban Demography: The Case Study of Trabzon, 1480-1580" (Şehir Demografisi Çalışmalarına Kaynak Olarak Tahrir Defterleri: 1480-1580 Arasında Trabzon) (yayınlanmamış doktora tezi, UCLA 1977). Türkçesi Boğaziçi Üniversitesi yayınları arasında 1979'da çıkacak. Filistin üzerinde Wolf-Dieter Hütteroth ve Kamal Abdulfattah'ın çalışmasının da görülememiş olması yazık: **Historical Geography of Palestine, Transjordan and Southern Syria in the late 16th Century** (Onaltıncı Yüzyıl Sonunda Filistin, Ürdün ve Güney Suriye'nin Tarihi Coğrafyası) (Erlangen 1977).
- 2 Sorun herhalde Leila Erder'in önerdiği yeni bir yöntemle, evli olsun olmasın bütün yetişkin erkeklerin genel nüfusa oranının saptanmasıyla çözülebilir: "The Measurement of Preindustrial Population Changes: The Ottoman Empire from the 15th to the 17th Century." (Sanayi Devrimi Öncesi Nüfus Değişimlerinin Ölçülmesi: 15.-17. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu), **Middle Eastern Studies** 11/3 (Ekim 1975), ss. 284-301.
- 3 Şehir gelirlerinin küçük dirlöklere katılmasına çok seyrek rastlanıyor: bak. s. 54 ve s. 129'daki liste, 6 sayılı kalem; s. 64 ve s. 114'deki liste, 18 sayılı kalem.
- 4 Geçerken işaret edelim ki genellikle bād-ı hava resimleri ile birlikte kaydedilen cezaları içeren **niyâbet** terimi, yazarların dediği gibi (s. 103, n. 78) "bölgenin kadısı tarafından atanan naibin yetkisiyle saptanan cezalar" olduklarından değil, suçluları cezalandıran ve para cezalarını toplayan valinin sultanın siyaset yetkisinin temsilcisi, naibi, olmasından kaynaklanıyor (Memûk devletinde vali anlamında **nalib üs-saltana** ve vilayet anlamında **niyâba** terimleri ile karşı.). Karaman eyaleti defterlerinde aynı cezaların **âdet-i emîrâne**, beylik resimleri adı altında kaydedilmesi, Osmanlı kullanımında da niyâbet teriminin siyasal yetki anlamına geldiği görüşünü destekliyor.
- 5 "Seventeenth Century Anatolian City of Bursa" (Onyedinci Yüzyılda bir Anadolu Şehri, Bursa) (yayınlanmamış doktora tezi, Kudüs İbrani Üniversitesi 1976). İngilizcesi yakında çıkacak.